

Česko-saské vztahy v proměnách času

3 vols.

Kristina Kaiserová a Walter Schmitz (eds.)

Česko-saské vztahy v proměnách času

—

Sächsisch-Böhmische Beziehungen im Wandel der Zeit

Historicko-didaktické koncepce

Hana Lencová

Thelem
2013

Europäische Union. Europäischer Fonds für regionale Entwicklung: Investition in Ihre Zukunft / Evropská unie. Evropský fond pro regionální rozvoj: Investice do vaší budoucnosti

Ziel 3 | Cíl 3

Ahoj sousede. Hallo Nachbar.
2007-2013. www.ziel3-cil3.eu

Vznik této knihy, stejně tak jako její tisk, byl podpořen
Evropským fondem pro regionální rozvoj.

Bibliografické informace: Deutsche Nationalbibliothek (Německá národní knihovna)
Deutsche Nationalbibliothek uvede tuto publikaci v Deutsche Nationalbibliografie
(Německé národní bibliografii); detailní bibliografii lze nalézt v internetu pod
<http://dnb.d-nb.de>.

ISBN 978-3-942411-91-9

© w.e.b., Universitätsverlag- und Buchhandel
Eckard Richter & Co. OHG
Bergstr. 70 | 01069 Dresden
Tel.: 0351/4721463 | Fax: 0351/4721465
www.thelem.de
Thelem ist ein Imprint von w.e.b.
© Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
© Krajský úřad Ústeckého kraje

Všechna práva vyhrazena. All rights reserved.

Sazba: c-macs publishingservice, Dresden
Tisk: Tiskárna Horák a.s., Ústí nad Labem

Obrázek na obalu: Mapa Čech, Slezska, Moravy a Lužice, mědirytina, 1745 [výřez];
Foto: SLUB/Dresdner Digitalisierungszentrum

Didaktická příručka

Hana Lencová

Didaktická příručka je součástí projektu *Sasko-české vztahy v proměnách času – pomocná výuková publikace*. Na realizaci projektu se podíleli odborníci jak z řad českých historiků, archivářů, sociologů zaštitěných Univerzitou Jana Evangelisty Purkyně, tak i odborníci ze saské strany z Technické univerzity v Drážďanech. Na základě jejich spolupráce vznikla třísvazková pomocná výuková publikace obsahující svazek českých a německých odborných textů, kompilaci příloh k odborným textům a v neposlední řadě didaktickou příručku zasazující výstupy projektu do českého a německého vzdělávacího systému.

Události a jevy zachycené a popsané v publikaci jsou regionálně omezeny na česko-saské příhraničí, konkrétně na území Ústeckého kraje a Svobodného státu Sasko. Obě tato území mají mnoho společného, od historie, přírodních podmínek (např. řeka Labe/Elbe) až po obdobné hospodářské zázemí, díky čemuž obyvatelé těchto regionů snadněji navazovali a udržovali po staletí vzájemné kontakty. Teprve události posledních desítek let (2. světová válka, odsun německého obyvatelstva z českého pohraničí, vybudování neprodyšných hranic) způsobily zpřetrhání těchto tradičních vazeb a postupné zapomínání společné historie. Snahou tohoto projektu je pokusit se přispět k znovuvybudování, případně navázání zpřetrhaných vztahů a pomoci tak obyvatelům Ústeckého kraje a Svobodného státu Sasko k vzájemnému bližšímu pochopení, porozumění a také k větší sebeidentifikaci s regionem, v němž žijí a pracují.

Témata odborných textů byla vybírána tak, aby zachytila v co nejširším měřítku historické milníky a klíčové události česko-saských dějin od raného novověku až po současnost. Základním kritériem výběru byla snaha o multiperspektivitu, tedy jak v náhledu na jednu konkrétní událost, tak ale i v typech pramenů, na nichž je možné danou událost demonstrovat. Výsledné texty vycházejí a respektují výsledky nejnovějšího historického bádání na obou stranách. Příspěvky obsažené v odborné publikaci jsou tematicky rozděleny do šesti následujících kapitol – *Spojenci a nepřátelé, Vlast a víra, Hraniční přesahy: zločin, dobrodružství, humor, Krajina: přirozený prostor bez hranic, Konzum a průmysl, Sousedé v dobrém a zlém*.

Kapitola **Spojenci a nepřátelé** popisuje období, kdy vzájemné vztahy česko-saské procházely značným vývojem, od oficiálního spojení navázaného v 16. století až po společné potýkání na válečném poli ať už jako spojenci nebo jako nepřátelé. Kapitola obsahuje tři odborné texty věnované válečným dějinám, konkrétně napoleonským válkám a válce prusko-rakouské. V příspěvku *Čech a Sas brání vlast* je popsáno to období napoleonských válek, kdy saská armáda stála po boku Napoleonovy armády a na území českých zemích se odehrálo několik vzájemných potyček, jako byla roku 1813 bitva u Chlumce a Přestanova. Dále je zde stručně zachycen osud Saska po porážce Napoleona v bitvě u Lipska. Opominuta nebyla ani problematika vzpomínání na události roku 1813 ze strany účastníků válečných událostí a výstavba pomníků upozorňujících na dané události. Saský pohled na účast Saska v napoleonských válkách nám poskytuje příspěvek s názvem *Sasko v době napoleonské*. Autor příspěvku se věnuje příčinám spojení Saska s Pruskem a důsledkům, které toto spojení pro Sasko mělo. Válkou prusko-rakouskou se zabývá hlavně článek *Sasko mezi Pruskem a Rakouskem v roce 1866*, kde se autor zaměřil na složité postavení Saska během tohoto konfliktu a na saskou snahu vyjít

z tohoto konfliktu posíleno a schopen čelit pruským snahám o hegemonii v Německém spolku. Kapitola **Vlast a víra**, jak již napovídá její název, se věnuje problematice náboženství a jeho vlivu na osudy lidí. Dopad náboženského přesvědčení na život jedince je ukázán v příspěvku *Litoměřický měšťan a pirenský exulant Václav Nosidlo z Geblic (1592–1649)*. Osud tohoto měšťana posloužil autorce příspěvku jako názorná ukázka toho, jak bylo nakládáno s nekatolíky v českých zemích po bitvě na Bílé hoře, jakým způsobem byl organizován život českých nekatolíků v exilu a také s jakými problémy se v novém domově museli vypořádat. Politickými dějinami, konkrétně českým stavovským povstáním a rolí Saska v něm, se zabývá článek *Sasko a české povstání*. Poslední příspěvek, který je zařazen do této kapitoly, se jmenuje *Příběhy „druhého života“ reformace a rekatolizace* a zachycuje období po vydání tolerančního patentu a postupného obnovování evangelických církví v českých zemích doprovázené výstavbou kostelů a příchodem evangelických pastorů z německých zemí. Vedle obnovy nekatolických církví autorka v článku zaznamenala také vznik nových katolických poutních míst v českém pohraničí. Spíše oddechovou kapitolou je kapitola **Hraniční přesahy: zločin, dobrodružství, humor** věnovaná převážně kulturním záležitostem. Autor příspěvku *Chodci přes hranici. Loupežník Karásek na česko-saském pomezí kolem roku 1800* zaměřil svou pozornost na fenomén loupežnictví v devatenáctém století. Oblast česko-saského pomezí poskytovala pro svou obtížnou kontrolu ze strany saských i rakouských úřadů množství příležitostí nejen pro pašování zboží přes hranice, ale i pro působení různých loupežnických band složených z lidí ukrývajících se před zákonem, vojenských dezertérů či lidí na okraji společnosti. Pro názornou ukázkou tohoto stavu si autor článku vybral případ Jana Karáska/Johanna Karraseck, rodáka z Čech, který se svou bandou působil v Horní Lužici a nakonec byl předán spravedlnosti. Přesto jeho příběh zůstal v paměti dodnes. Spolkovému životu a naplnění volného času se věnuje článek *Rytíři humoru – Schlaraffia*. Autor popisuje vznik recesistického spolku, v Čechách dnes již zapomenutého, pojmenovaného Schlaraffie. Členové spolku se pravidelně setkávali v hospodě, kde odpočívali, zpívali, pořádali přednášky o umění. Setkání bylo vždy doprovázeno dobrým jídlem a pitím. Není jisté překvapením, že na setkání nesměly ženy. Spolek disponoval vlastními symboly, znaky a božstvem – velkým Uhem (výr). Členové spolku, rytíři, se titulovali směšně znějícími šlechtickými tituly a nosili divadelně vypadající meče. Poslední příspěvek v kapitole *Karl May* se zabývá rekonstrukcí života autora oblíbených dobrodružných příběhů apačského náčelníka Vinnetoua a jeho bílého bratra Old Shatterhanda a dalších hrdinů z Blízkého Východu. Kapitola **Krajina: přirozený prostor bez hranic** a v ní obsažený text *Objevení krajiny* se věnuje objevování krajiny v oblasti dnešního česko-saského Švýcarska a vzniku fenoménu turismu. Nejrozšířenější kapitolou je **Konzum a průmysl**, kde se autoři článků zaměřili na proces industrializace a rozvoj nových forem dopravy, dále na s tím související proměnu společnosti a emancipaci dělníků. S novým využitím páry jako zdroje síly a pohybu v dopravě nejen zboží, ale i lidí nás seznamují dva příspěvky – *Sasko-česká paroplavba na horním Labi* a *Debaty o výstavbě železnice v Sasku*. Oba příspěvky se zabývají tím, co všechno předcházelo tomu, než řeka Labe/Elbe začaly pravidelně brázdit parníky a než byla Praha s Drážďanami propojena železnicí. O tom, že vzájemný kontakt mezi Saskem a českými zeměmi v oblasti hospodářství existoval ještě před vznikem železnice svědčí článek *Hospodářské styky Saska a severu Čech v letech 1750–1914*. V osmáctém století přicházeli do českých zemích často na pozvání vrchnosti saští řemeslníci – odborníci, aby seznámili místní řemeslníky s novými technikami v textilní či keramické výrobě. Devatenácté století se díky politickým podmínkám vyznačovalo rozvojem hospodářství, na němž se významnou měrou podíleli podnikatelé ze

sousedního Saska, kteří nově do českých zemí přenášeli své továrny a nezřídka se tu usazovali i se svými rodinami a podíleli se tak na rozmachu průmyslu u nás. O propojenosti českého a saského průmyslu nás přesvědčuje příspěvek *Odol aneb Dva národy – jedna pasta*. Počátky tohoto známého výrobku spadají do devatenáctého století, kdy byla v Drážďanech vyrobena první ústní voda pod názvem Odol. Majitel si velmi záhy otevřel pobočku továrny v Podmoklech. Po událostech druhé světové války došlo nejen k naprostému odloučení podmokelské pobočky od mateřského závodu, ale i k jejímu převodu na český stát. Tento stav vydržel až do pádu komunistického režimu, kdy došlo k opětovnému sloučení jak německé, tak české výroby pasty Odol. V souvislosti s industrializací českých zemí a nárůstem počtu dělníků vznikají nově dělnické organizace bojující za práva dělníky, jak popisuje článek *August Bebel a počátky dělnického hnutí v severním Čechách*. Vznik dělnického hnutí v českých zemích je úzce svázán se Saskem, kde byli již o něco dále, a tak mohli jejich zkušenosti a znalosti pomoci ve výstavbě hnutí u nás. Příspěvek *Industrializace a počátek konzumu v Sasku* se zabývá tím, zda můžeme označit společnost konce osmnáctého a počátku devatenáctého století za konzumní a do jaké míry je možné konzum dávat do souvislosti s industrializací. Jakým způsobem české země obohatily Sasko, o tom pojednává článek „*Marcipán z Čech*“. *Česká kuchyně v Drážďanech v proměnách času*. Jak je patné z názvu, autor se věnuje výskytu českých receptů v saských kuchařkách a restaurací specializujících se na českou kuchyni od 17. století do století dvacátého. Nejčastější recepty v kuchařkách spojené s českými zeměmi se týkají sladkých pokrmů, ať už se jedná o marcipán či koláče v různých krajových variantách. Poslední kapitolou v odborné publikaci je ta s názvem **Soused v dobrém i zlém**. Tato kapitola jako jediná obsahuje příspěvky věnované pouze událostem neklidného dvacátého století. Článek *Trpká cesta na konec česko-německého soužití* pojednává o událostech vedoucích k odsunu německého obyvatelstva českých zemí po skončení druhé světové války. Autor se zaměřil na období druhé poloviny třicátých let 20. století, kdy začíná eskalovat napětí mezi československými úřady a německou menšinou. Představitelé německé menšiny podpoření sousedním nacistickým Německem neustále zvyšovali své požadavky ohledně postavení Němců v Československu až k požadavku na odtržení pohraničí a jeho připojení k sousednímu Německu a pro dosažení svého cíle neváhali využít i ozbrojených bojůvek Freikorpsu. Československé úřady, vědomy si možného nebezpečí, se připravovaly na případný vojenský konflikt se sousedním Německem a na ohroženém území budovaly opevnění, které mělo pomoci zpomalit postup nepřátelské armády. Po uzavření mnichovské dohody a postoupení pohraničí nacistickému Německu byla tato oblast přebudována do vzorové nacistické župy Sudety, která později sloužila jako úkryt pro civilní obyvatelstvo a průmyslové podniky při spojeneckých náletech na Německo. Časově na tento text navazuje příspěvek *Hranice přátelství? Český pohled na společnou hranici v letech 1945–1989* a autor v něm popisuje kontakty a styky mezi obyvatelstvem Československa a Saska doplněné oboustrannými přechody hranic v daném období. Příspěvek zachycuje nejprve odsun německého obyvatelstva z českých zemí do Saska a také to, jak se tito odsunutí lidé často nelegálně vraceli zpět do Československa, aby navštívili své příbuzné, aby si odnesli věci, které byli nuceni zanechat ve svých původních domovech, nebo aby opustili bídu a nedostatek panující v poválečném Německu. Přechody hranic v této době fungovaly i opačným směrem, kdy Češi pašovali do Saska nedostatkové zboží. Dále autor neopominul „vítězný Únor“ roku 1948 a s tím související uzavření československých hranic a vybudování pohraničního pásma. Následuje popis hraniční politiky od neprodyšného uzavření hranic v padesátých letech přes uvolnění na konci šedesátých let až po podporu tzv. konzumní turistiky, kdy podniky po-

řádaly organizované výlety do Saska na nákupy nedostatkového zboží. Příspěvek *Literatura svědectví 1968/1945* se zaměřuje na české události roku 1968, tedy na „pražské jaro“ a jeho přerušení příchodem okupačních vojsk Varšavské smlouvy, a rok 1945 a s ním spojený konec druhé světové války a následný odsun německého obyvatelstva z Československa a na to, jak jsou tyto události reflektovány ve vzpomínkové literatuře a jak je tehdy vnímali saští obyvatelé. Soudobými vztahy mezi Českou republikou a Svobodným státem Sasko se zabývá článek *Česko-saské příhraničí v kontextu česko-německých vztahů po roce 1989*. Autor v něm analyzuje dopad debaty o vinících rozbití Československa v roce 1938 a o platnosti tzv. Benešových dekretů, která byla rozpoutána krátce po pádu komunistického režimu a otevření československých hranic, na vzájemné česko-saské vztahy. Dále je v centru autorovy pozornosti také proces postupného navazování příhraniční spolupráce na různé úrovni a z rozmanitých důvodů jako třeba obnova drobných památek v českém pohraničí či spolupráce na evropských projektech.

Využití projektu ve školách

Publikace je určena vedle běžných občanů Ústeckého kraje a Svobodného státu Sasko hlavně studentům a jejich pedagogům. Na české straně se jedná o studenty středních škol, převážně gymnázií (4-letá, i víceletá). Publikaci je možné využívat k doplnění výuky dějepisu, základů společenských věd a v neposlední řadě může být částečně využita i při výuce německého jazyka (publikace je vytvořena v obou jazycích). Používáním publikace v hodinách se studenti učí pracovat s textem, vyhledávat v něm relevantní informace, následně je interpretovat atd., čímž si zvyšují své studijní a komunikační dovednosti. Bližším seznámením s historií regionu, v němž žijí, si k němu také utvářejí bližší vztah.

Publikace a Rámcově vzdělávací program pro gymnázia (RVP G)¹

Rámcově vzdělávací program pro gymnázia dělí obsah učiva do osmi vzdělávacích oblastí. Pro naše potřeby bude klíčová vzdělávací oblast Člověk a společnost, která v sobě zahrnuje učivo dějepisu, dále občanský a společenskovední základ a také geografii. Studenti si absolvováním učiva zařazeného v této vzdělávací oblasti utvářejí historické povědomí, posilují respekt k základním principům demokracie či se připravují na odpovědný občanský život v demokratické společnosti. V neposlední řadě jim pomůže uvědomit si neopakovatelnost a jedinečnost lidského života, význam lidské důstojnosti a cítit výtvořiny lidského ducha minulých generací i současnosti.² Výuka dějepisu v rámci vzdělávací oblasti Člověk a společnost je na gymnáziích v prvních dvou ročních povinná, výuku v následujících dvou letech si již určuje každé gymnázium samo ve svém školním vzdělávacím plánu (ŠVP). Na všechny vzdělávací obory v oblasti Člověk a společnost je vyčleněno minimálně 36 hodin na celé čtyři roky.³ Nejčastěji se výuka dějepisu na gymnáziích uskutečňuje během dvou vyučovacích hodin týdně po celou dobu čtyřletého studia. Texty obsažené v publikaci se zaměřují na události od novověku až do současnosti. Z hlediska struktury výuky dějepisu na českých školách⁴ bude pomocná výuková publikace používána pravděpodobně hlavně ve třetích a čtvrtých ročních gymnázia. Odborné texty doplňují vzdělávací obsah převážně v následujících kapitolách – *Počátky novověku, Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti, Moderní doba I – situace v letech 1914–1945 a Moderní doba II – soudobé dějiny*. Pokud shrneme výše uvedené informace, můžeme říci, že odborné texty pomocné výukové publikace zahrnují podle RVP G toto učivo pro druhý, třetí a čtvrtý ročník:⁵

■ **Počátky novověku**

- Rivalita a kooperace evropských velmocí, třicetiletá válka
- Barokní kultura, politika, náboženství

■ **Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti**

- Osvícenství
- Evropa za Napoleona a po Vídeňském kongresu
- Rozvoj výroby a vědy, proměna agrární společnosti v průmyslovou společnost, změny v sociální struktuře

1 Rámcově vzdělávací program pro gymnázia, Praha 2007.

2 Tamtéž, s. 38.

3 Tamtéž, s. 83.

4 Nejčastěji je výuka dějepisu cyklická a lineární, tedy od nejstarších dějin po dějiny soudobé od výuky vlastivědy na 1. stupni ZŠ přes výuku dějepisu na 2. stupni ZŠ až po výuku na gymnáziích. Ostatně i dějepisné učebnice jsou takto strukturovány.

5 Rámcově vzdělávací program, s. 44–46.

- Utváření novodobých národních společností (čes., sloven., něm., ital.), emancipační hnutí sociálních skupin
- Proměny životního stylu, vzdělanost a umění 19./20. století
- **Moderní doba I – situace v letech 1914–1945**
- Mnichovská krize a její důsledky
- 2. světová válka, Protektorát Čechy a Morava, II. odboj
- **Moderní doba II – soudobé dějiny**
- Evropa a svět po válce (OSN, princip sociálního státu)
- Východní blok – jeho politický a hospodářský vývoj, SSSR jako světová velmoc, RVHP, Varšavská smlouva
- Životní podmínky na obou stranách „železné opony“
- Pád komunistických režimů a jeho důsledky, sjednocující se Evropa a její místo v globálním světě

Vzdělávací obsah v kapitole **Počátky novověku** je v této publikaci rozšířen kapitolou *Vlast a víra* a to přímo dvěma texty. Prvním je příspěvek popisující život českých exulantů po porážce českých stavovských vojsk na Bílé hoře, konkrétně na osudu litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblic, který odešel před rekatolizací do saské Pirny. Na příběhu tohoto měšťana je možné demonstrovat základní rysy reformace a protireformace a také vysvětlit důsledky těchto jevů na další evropský vývoj. Druhý příspěvek věnovaný českému stavovskému povstání a roli Saska v něm může pomoci vysvětlit postavení českého státu v habsburské monarchii a přispět k rozboru vnitřních politických proměn. Kapitola **Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti** obohacují téměř všechny kapitoly v pomocné publikaci. Jedná se o kapitolu *Spojenci a nepřátelé*, *Vlast a víra*, dále o *Hraniční přesahy: zločin, dobrodružství, humor, Krajina: přirozený prostor bez hranic* a jako poslední sem můžeme zařadit kapitolu *Konzum a průmysl*. Texty obsažené v kapitole *Spojenci a nepřátelé* popisují válečné události napoleonských válek a prusko-rakouské války jak z českého pohledu, tak i ze strany saské. Tyto příspěvky mohou posloužit jako konkrétní ukázka toho, jakým způsobem se postupně v 19. století rozkládal a proměňoval dosavadní mocenský systém a jak se vytvářely nové státy založené na národním principu. Kapitola *Vlast a víra* představuje na popisu uvolnění náboženských poměrů po vydání tolerančního patentu v habsburské monarchii a následné obnově protestantského života v českých zemích za výrazné pomoci saských kazatelů hlavní myšlenky a principy osvícenství. Proces modernizace společnosti, industrializace a průběh těchto procesů a následné důsledky v podobě rozvoje dělnického hnutí, nových způsobů dopravy či rozvoje spolkového života ukazují texty v kapitole *Hraniční přechody: zločin, dobrodružství, humor, Krajina: přirozený prostor bez hranic* a v neposlední řadě také *Konzum a průmysl*. Učivo z kapitoly **Moderní doba I – situace v letech 1914–1945** je obsaženo v kapitole *Sousedé v dobrém i zlém*. Konkrétně na příběhu sudetských Němců v českých zemích je možné ukázat souvislost mezi hospodářskou krizí a vyhrocením politických problémů spojených s výraznou radikalizací obyvatelstva a také vymezit základní rysy totalitních ideologií a vysvětlit příčiny neschopnosti čelit agresí těchto ideologií. Kapitola *Sousedé v dobrém i zlém* v publikaci zahrnuje i příspěvky ke kapitole **Moderní doba II – soudobé dějiny**. Máme zde články, které se věnují problematice česko-německých vztahů jednak v letech těsně poválečných, po uzavření československých hranic po komunistickém převzetí moci až po částečné uvolnění v 70. letech, a jednak znovuobnovující se vztahy po pádu komunistického režimu a vstupu do Evropské unie. Tyto příspěvky mohou posloužit k vysvětlení základních problémů vnitřního vývoje zemí východního a západního bloku s důrazem na situaci ve střední Evropě, porovnání způsobu života v nedemokratických společnostech a demokraciích.

Neopominutelnou součástí současného vzdělávání jsou průřezová témata a klíčové kompetence. Klíčové kompetence představují soubor dovedností, schopností, postojů a hodnot, které jsou důležité pro rozvoj jedince a které mu pomáhají aktivně se zapojit do společnosti a najít v ní uplatnění.⁶ Průřezová témata představují ve vzdělávacím procesu povinnou součást, která má studentům během jejich studia pomoci propojit a doplnit osvojené znalosti a dovednosti. Kromě toho průřezová témata svou aktuálností ovlivňují postoje, žebříčky hodnot a také individuální jednání studentů.⁷

Pomocná výuková publikace Sasko-české vztahy v proměnách času rozvíjí tyto klíčové kompetence:

- **k učení** – žák efektivně využívá různé strategie učení k získání informací a rozvíjení účinných postupů v učení; žák kriticky přistupuje ke zdrojům informací, tvořivě je zpracovává a využívá je k při svém studiu a praxi
- **k řešení problémů** – žák rozpozná problém, objasní jeho podstatu a rozčlení ho na části; žák uplatňuje vhodné metody a dříve získané vědomosti a dovednosti při řešení problému, používá intuici a představivost; žák kriticky interpretuje získané poznatky a ověřuje je, hledá argumenty a důkazy pro svá tvrzení, formuluje a obhajuje své závěry; žák je otevřený k využití různých postupů při řešení problémů a nahlíží problémy z různých stran
- **komunikativní** – žák efektivně využívá dostupné prostředky komunikace s ohledem na situaci a účastníky komunikace; žák s porozuměním používá odborného jazyka a symbolického a grafického vyjádření; srozumitelně a jasně se vyjadřuje v psaných a mluvených projevech přiměřeně situaci a účastníkům; žák vhodně prezentuje sebe a své závěry před známým i neznámým publikem; rozumí sdělením různého typu v různých situacích, správně interpretuje přijímaná sdělení a věcně argumentuje
- **sociální a personální** – žák aktivně spolupracuje při stanovení a dosahování cílů; přispívá k vytváření a udržování hodnotných mezilidských vztahů založených na úctě, empatii a toleranci; žák se rozhoduje na základě vlastního úsudku a odolává společenským a mediálním tlakům
- **občanská** – žák uvažuje o chodu společnosti a civilizace z hlediska udržitelnosti života, jedná a chová se neohroženě a nepoškozuje životní prostředí a kulturu; respektuje různorodé názory, hodnoty, postoje a schopnosti ostatních; žák promyslí souvislosti mezi právy, povinnostmi a zodpovědností, zodpovědně a tvořivě přistupuje k plnění povinností, obhajuje svá práva i práva jiných, vystupuje proti potlačování práv
- **k podnikavosti** – žák se snaží o dosažení stanovených cílů, průběžně reviduje a hodnotí dosažené výsledky, dokončuje zahájené aktivity; posuzuje a kriticky hodnotí rizika související s rozhodováním v reálných životních situacích a připravuje se tato rizika nést.

Z průřezových témat, která se prolínají v publikaci, se objevuje osobnostní a sociální výchova, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní výchova, a environmentální výchova.

Průřezové téma výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech a konkrétně tematický okruh Žijeme v Evropě nalezneme v kapitolách Spojenci a nepřátelé, Vlast a víra, Hraniční přesahy: zločin, dobrodružství, humor a Souséď v dobrém i zlém. Environmentální výchovu a její tematický okruh Člověk a životní prostředí zachycuje Krajina: přirozený prostor bez hranic a Konzum a prů-

6 Tamtéž, s. 3.

7 Tamtéž, s. 65.

mysl. Kapitola Konzum a průmysl a také Sousedé v dobrém i zlém je spojena s průřezovým tématem multikulturní výchova a okruhem nazvaném Základní problémy sociokulturních rozdílů. Ukázková hodina, která je součástí této didaktické příručky, se v pomocné výukové publikaci vztahuje ke kapitole *Konzum a průmysl* a konkrétně k textům Hospodářské styky Saska a severu Čech v letech 1750–1914, August Bebel a počátky dělnického hnutí v severních Čechách a Odol aneb Dva národy – jedna pasta. Hlavním úkolem této ukázkové hodiny je snaha ukázat možnosti, které pomocná výuková publikace nabízí při výuce dějepisu. Problematika industrializace českých zemí nenabízí pouze témata týkající se techniky, jak by se na první pohled mohlo zdát, ale proces industrializace je spojen s celkovou proměnou tehdejší společnosti a některé důsledky plynoucí z tohoto procesu si neseme dodnes (např. vztah k přírodě, proměna krajiny). Podle RVP G se téma ukázkové hodiny vztahuje ke kapitole *Osvícenství, revoluce a idea svobody, modernizace společnosti* a zahrnuje v sobě učivo k rozvoji vědy a výroby, proměně agrární společnosti ve společnost průmyslovou a změnám v sociální struktuře. Dále je zde zahrnuto emancipační hnutí sociálních skupin a také proměna životního stylu.

Dědictví industrializace

Vzdělávací oblast: Člověk a společnost (dějepis)

Průřezová témata: Osobnostní a sociální výchova, Multikulturní výchova, Environmentální výchova, Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, Mediální výchova

Klíčové kompetence:

- *k učení* – žák kriticky přistupuje ke zdrojům informací, tvořivě je zpracovává a využívá je při svém studiu a praxi; žák efektivně využívá různé strategie učení k získání a zpracování poznatků a informací
- *k řešení problémů* – žák rozpozná problém, objasní jeho podstatu a rozčlení ho na části; žák uplatňuje při řešení problémů vhodné metody a dříve získané vědomosti a dovednosti; žák kriticky interpretuje získané poznatky a zjištění a ověřuje je, pro své tvrzení nachází argumenty a důkazy, formuluje a obhájí podložené závěry; žák využívá tvořivé myšlení s použitím představivosti a intuice
- *komunikační* – žák se vyjadřuje v mluvených i psaných projevech jasně, srozumitelně a přiměřeně tomu, komu, co a jak chce říct; žák prezentuje vhodným způsobem svou práci i sám sebe před známým i neznámým publikem; žák rozumí sdělením různého typu v různých komunikačních situacích, správně interpretuje přijímaná sdělení a věcně argumentuje
- *sociální a personální* – žák aktivně spolupracuje při stanovování a dosahování společných cílů; žák přispívá k vytváření a udržování hodnotných mezilidských vztahů založených na vzájemné úctě, toleranci a empatii; rozhoduje se na základě vlastního úsudku, odolává společenským i mediálním tlakům
- *občanská* – žák respektuje různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních lidí; žák hájí svá práva i práva jiných, vystupuje proti jejich potlačování a spoluvytváří podmínky pro jejich naplňování
- *k podnikavosti* – žák posuzuje a kriticky hodnotí rizika související s rozhodováním v reálných životních situacích a v případě nezbytnosti je připraven tyto rizika nést.

Cíl: Student vysvětlí význam severozápadních Čech pro industrializaci českých zemích. Student charakterizuje roli saských podnikatelů v procesu industrializace v Čechách. Student analyzuje dopad industrializace na vzhled krajiny.

Struktura hodiny:

1. O čem dnešní hodina bude (10 minut)
2. Časová osa a některé vynálezy – doplnění studenty (10 minut)
- 3.+4. Práce studentů s fotografií (10 minut na přípravu, 5 minut na prezentaci u každého úkolu)
5. Samostatná práce studentů s texty - důležité je, aby si studenti v rámci skupiny rozdělili úkoly a texty, s nimiž budou pracovat, a dohromady si připravili pouze prezentaci (15 minut práce s textem, 5 minut příprava prezentace, 20 minut prezentace ke každému podtématu)
6. Závěrečná reflexe tématu (10 minut)

Postup:

1. V úvodu rozpoutáme krátkou diskuzi k navození tématu hodiny a k rozebrání a motivaci studentů. Zajímavé podněty zapisujeme.
 - Co je industrializace
 - Klady a zápory industrializace
2. Na viditelné místo umístíme tabulku s vynálezy a jejich vynálezci. Studenti vyplní chybějící údaje a přiřadí správnou ilustraci vynálezu

ROK VZNIKU	VYNÁLEZ	VYNÁLEZCE	PODOBA VYNÁLEZU
1765		James WATT	
1803	parník		
1814		George STEPHENSON	
1825	koněspřežka		
1885		Karl BENZ Gottlieb DAIMLER	

3. Studenty rozdělíme podle jejich počtu nejlépe do čtyř skupin. Dvěma skupinám rozdáme fotografie s dělnickou rodinou a zbylým skupinám dáme obrázek podnikatele, aniž bychom prozradili, koho dané fotografie znázorňují. Skupiny požádáme, aby se pokusili odhadnout, kdo na těch fotografiích je, jaké je jeho sociální postavení, národnost, případně jeho povolání (*Co vše je možné z fotografie vyčíst?*). Své tipy studenti zapisují k fotografii na papír a následně každá skupina svůj výstup představí ostatním.
4. Studentům rozdáme připravené charakteristiky k jednotlivým fotografiím (*smyšlená a reálná legenda k dělnické rodině a popis skutečných podnikatelských rodin*) a pověříme je, aby na základě rozdaných charakteristik zinscenovali živý obraz, skrze nějž představí svou rodinu v pro ně typické situaci a svůj výběr zdůvodní.
5. Samostatná práce studentů s texty:
 - **Podnikatelské skupiny** mají za úkol založit v pohraničí nový podnik. V rámci této činnosti zdůvodní jednak svůj odchod ze saského trhu a jednak výběr českého pohraničí. Dále provedou průzkum trhu, aby si mohly zvolit perspektivní obor svého

podnikání, a v neposlední řadě také vytvoří reklamu ke svému výrobku. (*Skupinám poskytneme materiály ke složení obyvatelstva – Dějiny města Ústí nad Labem, mapu ke stavu průmyslu v českých zemích, úryvky z odborného textu Hospodářské styky*)

- **Dělnické skupiny** se zaměří na život dělníka a jeho pozici v továrnách. Na základě poskytnutých materiálů zjistí, v jakých oborech mohli dělníci působit, jakou měli pracovní dobu, výdělky či kdo všechno v továrnách pracoval. (*mapa ke stavu průmyslu v českých zemích, vzpomínky Josefa Rezlera, úryvky z Dějin města Ústí nad Labem*) Skupiny představí výsledky své skupinové práce ostatním, případně doplníme jejich výstupy o další informace či názorné ukázky (viz. např. základní smlouva, dobová reklama, boj dělníků s nově zaváděnými stroji atd.)

- **Podnikatelské skupiny** s pomocí příkladu firmy Odol popíší, jakým způsobem zasahují světové události (1. sv. válka, rozpad Rakouska-Uherska a vznik ČSR, mnichovská dohoda a odstoupení čsl. pohraničí, 2. sv. válka, odsun německého obyvatelstva z ČSR, znárodnění) do chodu jejich podniku. (*úryvky z textu Odol aneb Dva národy – jedna pasta*)

- **Dělnické skupiny** se zaměří na dělnické hnutí a popíší, s jakými požadavky dělníci v devatenáctém století vystupovali a odkud se do českých zemí šířily myšlenky dělnické spolupráce. (*úryvky z textu August Bebel, dobové pohlednice – alegorie na sociální demokracii, stávka v Podmoklech*)

- Skupiny pověříme úkolem stejného zadání – **Zamyslete se nad tím, jaké důsledky měl proces industrializace na krajinu a způsob bydlení.** (*populační vývoj Ústí nad Labem – Dějiny města Ústí nad Labem, dobová pohlednice Ústí s komíny*)

Po krátké studentské prezentaci se pokusíme společně se studenty nalézt konkrétní příklady dělnického a podnikatelského způsobu bydlení (podnikatelské vily X dělnické kolonie) či proměny krajiny v blízkém okolí studentů.

6. Společně se studenty definujeme dědictví industrializace (např. osmihodinová pracovní doba, vylidňování venkova, zachování češtiny, železniční doprava)

Devatenácté století představovalo pro oblast dnešního Ústeckého kraje období výrazných změn provázené vznikem pracovních míst v nově zakládaných průmyslových podnicích. Na procesy zprůmyslnění této oblasti se podíleli jak zahraniční, tak i domácí podnikatelé. Zahraniční investory pocházející nejčastěji ze sousedního Saska lákal rozsáhlý trh habsburské monarchie, který nebyl svazován cly a poskytoval tak neomezené možnosti podnikání. Z těchto důvodů se saští podnikatelé rozhodovali zakládat buď pobočky svých firem v rakouské monarchii nebo rovnou přenesli celou svou výrobu ze Saska do českých zemí. Za nové sídlo své společnosti si nejčastěji vybírali oblast nedaleko hranic. Důvodů pro výběr tohoto území bylo hned několik. Velkou roli v rozhodování představovala vzdálenost od Saska a možnosti dopravního spojení. Od roku 1821 vešla v platnost První labská konvence, která umožňovala volnou plavbu po Labi a zrušila většinu cel bránící většímu využívání řeky k dopravě zboží. Kromě Labe zajišťovala spojení se Saskem od roku 1851 nově také železnice ve směru Praha – Drážďany. Velmi záhy se vystavěly další železnice, které vzájemně propojily důležitá města v českém pohraničí (např. Teplice – Ústí nad Labem v 1858, Podmokly – Rumburk 1869, Duchcov – Podmokly v 1871). Dalším nezanedbatelným faktorem také bylo obyvatelstvo daného místa jako možní budoucí zaměstnanci. V oblasti severních a severozápadních Čech žilo obyvatelstvo převážně německé národnosti, proto saští podnikatelé nepocítovali neznalost češtiny jako výraznou

komplikaci v komunikaci se zaměstnanci a zrušení poddanství a roboty přineslo také dostatek pracovní síly. V neposlední řadě nezapomínali ani na výskyt přírodního bohatství v podobě hnědého uhlí. Odvětví, v nichž se podnikatelé realizovali, byla různá a můžeme říci, že oblast současného Ústeckého kraje na přelomu 19. a 20. století patřila mezi místa s nejrozmanitějším složením průmyslu. Kromě těžby hnědého uhlí zde byl nejvíce zastoupen průmysl textilní následován sklářskou výrobou a zpracováním kovů. Dále se zde nacházely podniky grafického, chemického průmyslu a zapomenout nesmíme také na potravinářský průmysl či hutnictví.

Práce dělníků v továrnách v 19. století byla velmi náročná. V továrnách panovaly často nevyhovující podmínky, ať už se jednalo o množství prachu, špínu či hluk. Kromě nevyhovujícího pracovního prostředí se dělníci museli také vypořádat s velmi dlouhou pracovní dobou, která se pohybovala v rozmezí 13 až 15 hodin tovární práce denně. V kopřivnické továrně na kočáry Ignáce Šustaly dělníci dokonce pracovali v šedesátých letech 16–17 hodin denně a před zvláštními trhy dokonce až 20 hodin.⁸ Jediným odpočinkem v namáhavé práci jim byla hodinová přestávka na oběd. Dělníci nastupovali do práce v pět hodin ráno a odcházeli nejčastěji v sedm hodin večer. Velmi často se stávalo, že dělníci po skončení směny neodcházeli domů za svými rodinami, zvláště byli-li ze vzdálenějšího místa, ale zůstávali přímo v továrně, kde přespávali. Domů pak chodili jednou týdně v neděli. V továrnách působili jak muži-dělníci, tak i ženy-dělnice a zvláště v textilních továrnách dokonce i děti. Platové ohodnocení dělníků se lišilo podle pohlaví. Žena dostávala polovinu toho, co si vydělal muž.⁹ Otázka finančního ohodnocení dělnické práce se v devatenáctém století stala několikrát příčinou dělnických bouří či stávek. Asi nejrozsáhlejší a co se týče ohlasu jistě i nejznámější byla svárovská stávka, která se odehrála v roce 1870. Dělníci svárovské továrny patřící libereckému podnikateli Johannu Liebigovi vyhlásili stávku poté, co jim bylo oznámeno snížení mezd. Ředitel továrny Václav Palme okamžitě informoval o dění ve Svárově státní úřady a požádal o četnickou a vojenskou výpomoc, zároveň propustil ze závodu veškeré dělníky a továrnu dočasně uzavřel. Svárovští stávkující se spojili s dělníky tanvaldského závodu a společně žádali přijetí požadavků. K rozeznání stávkujících dělníků použili vojáci z rozkazu velitele nejprve bodáky, později i střelbu, která zapříčinila smrt několika lidí. Svárovská továrna byla opětovně otevřena 11. dubna 1870 s tím, že propuštění dělníci se mohou vrátit za podmínek, které si vyjednájí.¹⁰

S postupem industrializace se začali dělníci postupně sdružovat a vytvářet spolky, které by prosazovaly jejich zájmy. Díky politické situaci v Sasku ve čtyřicátých letech 19. století se tamní dělnické hnutí začalo organizovat o něco dříve než dělnictvo v rakouské monarchii, a proto se dělníci z monarchie obraceli na své kolegy v Sasku o různé rady a inspiraci ohledně organizace. V obou zemích dominantní roli v prosazování dělnických požadavků převzalo sociálně demokratické hnutí. Mezi základní požadavky patřila osmi hodinová pracovní doba a zavedení všeobecného volebního práve. Nejznámějším a hlavně nejoblíbenějším představitelem sociálně demokratického hnutí před první světovou válkou se stal saský politik August Bebel, který několikrát během svého života navštívil pohraničí českých zemí (Liberec, Teplice) a během platnosti protisocialistických zákonů v Německu organizoval pašování socialistické literatury do Saska přes ústecký přístav.

8 Později pracovní doba v továrně klesla na 14 hodin a v osmdesátých letech 19. století na 13. Viz Sedláč, lakýrník, kočárů zhotovitel z rozhlasového cyklu Toulky českou minulostí (díl č. 884) na motivy díla Petra Hory Hořejše, dostupné na <http://www.rozhlas.cz/toulky/portal/>.

9 V šedesátých letech 19. století průměrný týdenní plat dělníka byl 3–5 zlatých, žena si vydělala 2–4 zlaté. V roce 1905 si horník za týden vydělal 30 korun.

10 Textilní baron z rozhlasového cyklu Toulky českou minulostí (díl č. 869) na motivy díla Petra Hory Hořejše, dostupné na <http://www.rozhlas.cz/toulky/portal/>.

Rozvoj průmyslu nejen na severu Čech, ale obecně v celých českých zemích, zasáhl do vzhledu krajiny. V důsledku zakládání továren se zcela změnilo jejich bezprostřední okolí. Krásně tuto tendenci můžeme ukázat na proměně města Ústí nad Labem v průběhu 19. století. Na počátku století je Ústí městem, které je stále ohraničeno městskými hradbami a ve kterém žije necelých dva tisíce obyvatel. Dalo by se říci, že se jedná o malé provinční město. V padesátých letech naroste počet obyvatel k necelým třem tisícům, po hradbách již není ani památky a to vše v důsledku zahájení těžby hnědého uhlí v okolí města a napojení na železnici, která z města učinila dopravní uzel mezi saskými Drážďanami a Prahou a také posloužila jako lákadlo pro nové podnikatele. S nárůstem obyvatelstva souvisela i výstavba uvnitř města. Pro podnikatelské rodiny vznikaly honosné vily dostatečně reprezentující pozici jejich majitele ve společnosti, jejichž výstavba byla často svěřována známým architektům. Naopak pro dělníky, kterých do měst přicházelo čím dál tím více za prací, se stavěla obydlí různé úrovně. Zpočátku dělníci bydleli různě po podnájmech či v ubytovnách budovaných při továrnách. Často se jednalo o pouhou jednu místnost, kterou mohlo obývat i více rodin. Později majitelé továren začali s výstavbou domků pro své zaměstnance, které vytvářely kolonie. V domku opět mohlo bydlet více rodin a jeho součástí byla i nějaká ta zahrádka či chlívek pro kozu nebo prase. V druhé polovině devatenáctého století se počet obyvatel Ústí nad Labem vyšplhal k téměř jedenácti tisícům lidí a město se již zcela odpoutalo od svého původního provinčního charakteru.

Podnikatelská rodina – studijní materiály

1. Zobrazení podnikatele – zakladatele továrny na inkoust v Drážďanech-Loschwitz a v Podmoklech Christiana Augusta Leohardi (SOkA Děčín)
2. Legenda k podnikatelské rodině – Ignaz Petschek, Carl Georg Wolfrum
3. Úryvek z odborného textu Hospodářské styky Saska a severu Čech
4. Úryvky z odborného textu Odol aneb dva národy – jedna pasta

Studijní materiály pro obě rodiny (podnikatelská, dělnická)

1. Mapa ke stavu průmyslu v českých zemích (*Školní atlas československých dějin*, Praha 1964, s. 30–31)
2. Úryvek z textu Obyvatelstvo Ústí nad Labem do 1. světové války (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 78–79)
3. Dobové zachycení města Ústí nad Labem – v roce 1846, okolo roku 1910 (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. LXIV)

1.

2.

Rodina Wolfrumů představovala významnou podnikatelskou rodinu v severních Čechách. Původem pocházela z bavorského Hofu, kde se v roce 1813 narodil Carl Georg Wolfrum. Ten se vyučil barvířem a během svého putování dorazil i do saského Meerane, kde začal provozovat vlastní barvírnu bavlny. Odtud se v roce 1842 pod dojmem úspěchů saských kolegů v českých zemích rozhodl přesunout svou podnikatelskou činnost do Ústí nad Labem. V Ústí nejprve založil barvírnu bavlny, ke které velmi záhy přičlenil i tkalcovnu. Po úspěšném zavedení svých podniků přidal ke své činnosti ještě vydávání ústeckých novin a zapojil se také do politického života rakouské monarchie. Zemřel v Ústí nad Labem roku 1888.

Ignaz Petschek se narodil v roce 1857 v kolínské rodině židovského obchodníka. Jako mladík nastoupil do služeb Pražské banky, kde prokázal své schopnosti. Za odměnu byl poslán do Ústí nad Labem, kde vypomáhal v jejich velkoobchodu s uhlím. Později tuto funkci opustil a stal se obchodním cestujícím u konkurenčního podniku. V roce 1880 se osamostatnil a založil svůj vlastní časem velmi úspěšný obchod s hnědým uhlím. Později dokonce se kapitálově podílel na několika těžařských podnicích. Kromě podnikání se věnoval zvelebování města, kde nechal vystavět několik budov, které měly sloužit potřebám obyvatel Ústí nad Labem. Zemřel v roce 1934.

3.

Hospodářské styky Saska a severu Čech

... Druhou fází průmyslové kolonizace severních Čech odstartovaly celní války mezi Rakousko-Uherskem a Německem v době hospodářské krize (1873–1879) i po ní, kdy se oba státy snažily zajistit svým výrobcům výhodné vývozní podmínky nastavením ochranné celní politiky.¹¹ Nový rakouský autonomní celní tarif z roku 1878 poskytoval větší ochranu výrobkům textilního průmyslu, k všeobecnému zvýšení celních poplatků došlo ale přijetím zásady platit clo ve zlatě, případně podle zlatého ekvivalentu, což mělo posílit rakouskou inflační měnu. Tím došlo k všeobecnému zvýšení cel o 15–20%, na což odpovědělo Německo zavedením cla na obilniny. Celní válka mezi Rakousko-Uherskem a Německem pokračovala roku 1882 přijetím nového rakouského celního tarifu, který dále stupňoval ochranná cla jako odvetné opatření za vysoké německé celní poplatky. Reakcí na zvyšující se protekcionismus Bismarckova Německa bylo i další zvýšení celních sazeb v roce 1887 a to zejména opět u agrárních produktů, v menší míře pak i cel na průmyslové výrobky.¹²

Saským výrobcům, kteří před rokem 1878 úspěšně dobývali rakousko-uherský trh tedy nezbylo nic jiného, než vybudovat v Rakousku-Uhersku pobočné závody a tím obejít rakouská ochranná opatření. ...

„... kde si němečtí továrníci, jejichž výrobky jsou zatíženy vysokým clem, založili továrny, dovážejí sem polotovary buď bezcelně či jen s mírnými celními poplatky, a jsou tak schopni úspěšně konkurovat rakouským firmám.“¹³

„Koncem 19. století hledala naše firma v Drážďanech – Lockwitzgrund nová odbytíště. V potaz přicházelo rozšíření našich aktivit v Rakousko-Uhersku, a to co nejbližší mateřskému podniku, nejlépe v místě s vhodným železničním dopravním spojením a dostatečným počtem německy hovořícího obyvatelstva. Volba padla na Podmokly, kde byla 1. října 1896 zahájena výroba čokolády, kakaa, pralinek, sušenek a bonbónů.“ (ředitel firmy Otto Rüger A.G.)¹⁴

„Uhlí je na místě a láně v bezprostřední blízkosti ... pozemky a půda skoro zadarmo ... železniční spojení příznivé...dělníků je díky rozmanitému průmyslu, jehož část je nyní v úpadku, přebytek.“ (zaměstnanec Siemensovy sklárny)¹⁵

11 Herbert MATIS, Österreichs Wirtschaft 1848 - 1913, Konjunkturelle Dynamik und gesellschaftlicher Wandel im Zeitalter Franz Josephs I., Berlin 1972, s. 374n.

12 Albín BRÁF, Ochranné clo a obchodní smlouvy v Rakousku, in: Josef GRUBER – Cyril HORÁČEK (ed.), Albín Bráf, Život a dílo, Výbor statí z hospodářské a sociální politiky, III. díl, Praha 1923, s. 119.

13 Meinhold's Führer durch Dresden, zu seinen Kunstschatzen, Umgebungen und in die Sächsisch-Böhmische Schweiz, Dresden 1881, s. 206 – 208.

14 SOKA Děčín, Městské muzeum Podmokly, Poznámky k dějinám podmokelského průmyslu (dopis ředitele podmokelské továrny na čokoládu Otto Rüger Neumanna podmokelskému kronikáři Emilu Mauderovi z 7. května 1930, inv. č. 109, kart. 6.

15 STARKE, c.d., s. 45.

4.

Odol aneb dva národy – jedna pasta

Historie značky Odol začíná v Drážďanech roku 1892 a je spojena se jménem jednoho z největších velkopodnikatelů své doby nejen v saském ale v celoněmeckém měřítku. Karl August Lingner (1861–1916)

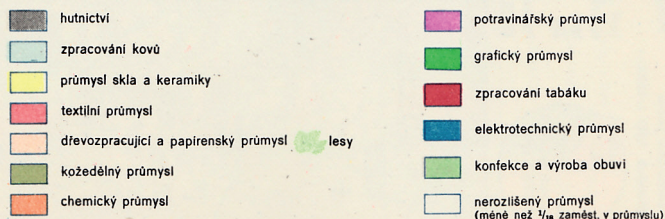
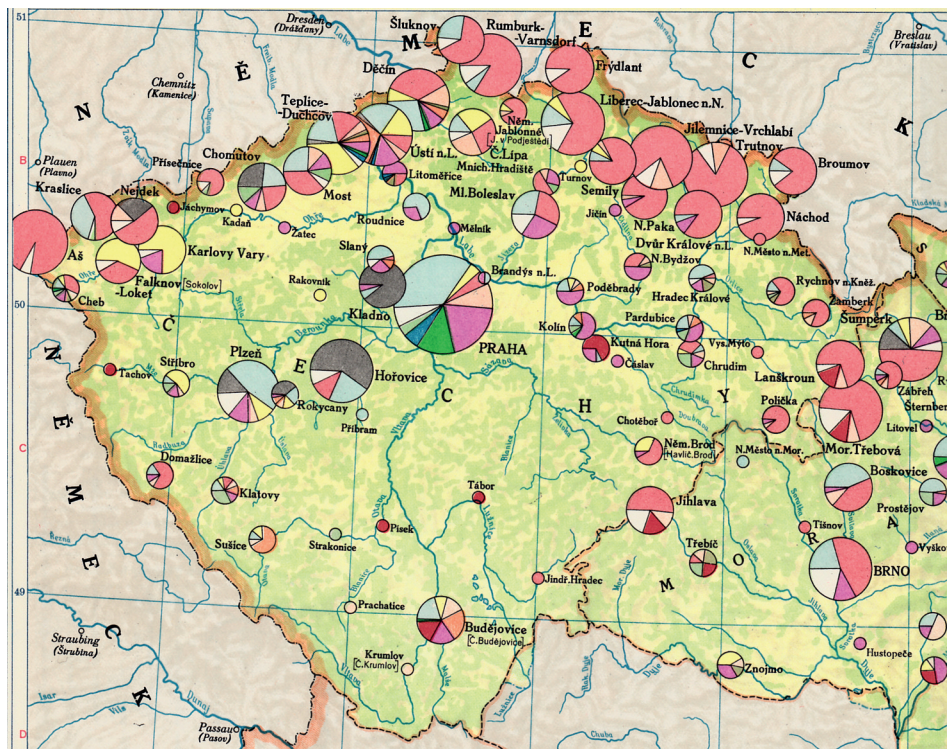
Prodej Odolu přinášel obrovské zisky a jeho výrobce se během velmi krátké doby stal mnohonásobným milionářem. Rozhodl se expandovat do zahraničí a první logickou volbou bylo sousední Rakousko-Uhersko. Monarchie zabírající podstatnou část střední a jihovýchodní Evropy představovala obrovský trh bez vnitřních celních hranic, na němž němečtí podnikatelé nacházeli velké uplatnění pro své výrobky a mnohem slabší konkurenci než znali z říše. Působení na rakouském trhu navíc saským podnikatelům usnadňovalo rozšíření němčiny v monarchii, obzvláště v pohraničních oblastech Čech.

Další rána přišla roku 1918 po rozpadu Rakousko-Uhersko a Osmanské říše na řadu států dělených celními bariérami. Podmokelská pobočka tak ztratila svůj původní význam a dále vyráběla především jen pro Československo.

Po okupaci československého pohraničí nacistickým Německem ztratila podmokelská továrna statut zahraniční filiálky, neb se ocitla uvnitř říše. Druhá světová válka přinesla zkázu průmyslového impéria vybudovaného K. A. Lingnerem. Nálet na Drážďany v únoru 1945 zcela zničil hlavní továrnu a válečné operace nepřestaly ani pobočky ve střední Evropě (Bratislava, Budapešť, Lodž, Bělehrad). Jedinou výjimku představovala továrna v Podmoklech.¹⁶ Ta však dle Dekretů prezidenta Beneše propadla coby nepřátelský majetek konfiskaci. Tím přešly na československý stát nejen budovy a výrobní zařízení, ale také práva ke značce Odol a všem názvům výrobků včetně Pitralonu na území Československa.

¹⁶ Petr Joza, Jak dokázáno jest dle nynějšího stavu vědy..., Industrializace Děčína na příkladu výroby ústní vody Odol v Podmoklech, Děčín 2012. Dosud nevydáno.

1. Mapa průmyslu

Odvětví průmyslu s méně než 100 zaměstnanci v politickém okresu nejsou znázorněna.

V nejmenších tercích je znázorněn jen převažující průmysl.

2..

Populační a národnostní vývoj obyvatelstva

... Jestliže v roce 1830 žilo v Ústí n. L. pouhých 1 739 lidí, pak zhruba za 15 let se jejich počet zvýšil na 2 663, tedy téměř o tisíc (53 %), což po dlouhodobé stagnaci byl přírůstek zcela mimořádný. V podstatě se v něm již odrazily počátky změn, které měly Ústí n. L. provázet v jeho dalším vývoji. V prvé řadě k nim náležel počínající rozmach těžby hnědého uhlí v bezprostředním okolí města a s ní počínající rozvoj labské plavby, která umožňovala levnou přepravu uhlí do sousedního Saska. K těmto devizám nutno přičíst i vlastní polohu města, která se mění z nevýhody ve výhodu, a to zejména z hlediska rozvoje dopravy. Tyto prvky se však markantně projeví až v 50. letech poté, co město získalo včasné napojení na železniční přepravu, navíc na hlavní trasu monarchie. Vybudování další železnice pak vytvořilo z Ústí n. L. důležitý dopravní uzel, jehož důležitost navíc zvýrazňovala rychle se rozvíjející říční přeprava. Výhodné dopravní spojení překonalo dřívější provinciálnost a město se stalo přitažlivým i pro podnikatele, obchodníky a řemeslníky. ... Zcela jiný obraz však poskytují výsledky sčítání obyvatelstva v roce 1869, kdy z celkového počtu obyvatel – 10 933 osob – tvořili domácí obyvatelé již výraznou menšinu – 2 905 : 8 023, tj. 28,4 : 71,6 %. Zcela se změnilo i složení přistěhovaných podle místa původu. Z území Čech pocházelo celkem 7 557 osob, tj. 94 %. Zvýšil se i počet cizinců na 317, z nichž rozhodující podíl měli příslušníci sousedních německých států, zejména pak Sasové. Přes obrovský příliv obyvatel z Čech si Ústí n. L. udrželo téměř jednotlou národnostní skladbu, kterou vytvářelo německy mluvící obyvatelstvo. Víceméně se tak udržel již předchozí trend, že nově přistěhovalí pocházeli převážně z okolních německých okresů. (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, s. 78–79)

3.

Dělnická rodina – studijní materiály

1. Fotografie dělnické rodiny ze třicátých let (<http://www.topzine.cz/wp-content/uploads/2012/09/foto-pocetna-rodina-pred-domkem-30.-leta-marko-ilja-jozef-neuprosne-svetlo.jpg>)
2. Legenda k dělnické rodině – Josef Schiller a Václav Knoflíček (skutečná postava Josefa Schillera, fiktivní Václav Knoflíček)
3. Vzpomínky Josefa Rezlera na práci dělníků v pražských továrnách v 60. a 70. letech 19. století (Milan Hlavačka, *Lidé v dějinách. Novověk II*, Praha 1995, s. 27–29)
4. Úryvek z textu Dělnické hnutí v Ústí nad Labem do roku 1918 (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 103)
5. Dobové pohlednice – alegorie na sociální demokracii, stávka v Podmoklech
6. Úryvek z odborného textu August Bebel a počátky dělnického hnutí v severních Čechách

Studijní materiály pro obě rodiny (podnikatelská, dělnická)

1. Mapa ke stavu průmyslu v českých zemích (*Školní atlas československých dějin*, Praha 1964, s. 30–31)
2. Úryvek z textu Obyvatelstvo Ústí nad Labem do 1. světové války (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 78–79)
3. Dobové zachycení města Ústí nad Labem – v roce 1846, okolo roku 1910 (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. LXIV)

1.

2.

Josef Schiller se narodil v roce 1846 v Liberci do německé tkalcovské rodiny. V devíti letech osiřel a od té doby se musel o sebe starat sám. Jako dělník pracoval v různých oborech. V dospělosti se zapojil do dělnického hnutí, čemž pokračoval i po svém příchodu do Ústí nad Labem v roce 1873. Zde nastoupil opět jako dělník do Spolku pro chemickou a hutní výrobu. Díky svým politickým a organizačním zkušenostem se stal velmi záhy vůdčí osobností zdejšího dělnického hnutí. Za kritiku pracovních podmínek ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu byl 1874 propuštěn a pro nemožnost sehnat zaměstnání jinde na Ústecku se vrátil zpět do Liberce. Rok před svou smrtí odešel do Spojených států, kde roku 1897 zemřel.

Václav Knoflíček pocházel z české rodiny barvíře látek bydlícího v Roudnici nad Labem. Právě tady se Václav narodil roku 1830. Ve třinácti letech nastoupil do pražské kartounky (výroba jemné bavlněné tkaniny) bratří Porgesů jako pomocník tiskaře. Pražskou továrnu opustil v roce 1860 a odešel za prací do Ústí nad Labem nejprve sám a později za ním přišla i jeho manželka s dětmi. V tkalcovně Carla Georga Wolfruma pracoval jako tkalcovský dělník. Václavova manželka Marie vařila pro některé dělníky v tkalcovně obědy a k tomu si přivydělávala jako příležitostná pradelna. Václav Knoflíček zemřel v Ústí nad Labem 1875.

3.

Vzpomínky Josefa Rezlera

Od roku 1967 jsem pracoval v továrně bratří Porgesů (Gebrüder Porges) na Smíchově. Továrna to byla velická, ačkoliv více než jednou tolik plochy zaujímala krásná zahrada majitele továrny. Továrna byla hodně stísněná a špinavá, ježto tehdy nebylo ani zdání o nějakých zdravotních předpisech. Nebylo zákona o pracovní době, nebylo zákazu práce dětí a noční práce žen...

V přízemí byla tiskárna a nad ní mechanická tkalcovna. Strašný výpar ze sušíren se prodíral mezerami v podlaze do našeho areálu a v příšerném horku muselo se pracovat ráno od 5 hodin do večera do 6 hodin. Tkalci pracovali v podvlékačkách, ženské v jedné sukni... že to k mravnosti nepřispívalo, nemusím ani podotýkat... V tiskárně pracovalo třeba celý týden dnem i nocí, také se stávalo, že dělnictvo z tohoto oddělení nepřišlo celý týden ani domů. Ty dvě hodiny, jež jim byly denně vyměřeny k odpočinku, přespal každý, kde právě byl, a velmi často se stávalo, že spala spolu děvčata 12 až 18 letá s mužskými všeho stáří. Nocleháren nebylo, a tak po těch dvou hodinách zase zasvištěla píšťala a dozorci burcovali kopnutím, nadávkami nebo spíláním. A dělníci se zdvíhali se země bledí, nevyspalí, zubožení k nové mnohahodinové práci...

Tak plynul život těchto otroků, ovšem nepříliš dlouhý, ježto Morana (rozuměj smrt) řádila strašlivě. Není se také čemu divit: úrazy, choroby z vysílení, tuberkulóza byly na denním pořádku. Mzdy byly opravdu královské! Silný dělník dostával týdně 4 zlaté 60 krejcarů tehdejší měny, při práci noční, která trvala od sv. Václava do Josefa, 10 zlatých týdně, za což pracovali celé noci a celé dny! Ženy dostávaly 2 zlaté 60 krejcarů týdně, při noční práci 6 zlatých...

Ohlušující rachot v poledne na chvíli umlkl, aby si každý trochu oddechl po své jednotvárné práci a posilnil se k odpolednímu namáhání. A bylo toho také třeba. Celých sedm hodin pobíhat kol stroje, polykat prach s útků, dýchat zápach oleje a barev, poslouchat ohlušující rachot a hukot těch železných oblud, jež dřevěnými rukama házejí své člunky skrze osnovu a přitom monotónně pobízejí mluvou železných svých srdcí: „Pracuj rychle, pracuj rychle!“

Dělníci jako omámení dlouhotrvající prací a vysilujícím spěchem vezmou každý kus svého oděvu a jdou si trochu posedět na dvůr – řekl bych na čerstvý vzduch, ale v této továrně není čerstvého vzduchu. Kolem dokola vysoké budovy zabraňují vnikání jiného vzduchu kromě toho, který se vnikal kanálem. A tak si sednou někteří jednoduše na bedničky s útkem, aby pojedli svůj chudícký oběd, který jim přinesla „trachtěrka“. Žena jednoho „lepšího“ tkalce vařila totiž pro dělníky za zcela lidové ceny také lidovou menáž. Hrnek kávy ráno stál 4 krejcarů, oběd bez masa 12 krejcarů, oběd zcela bramborový. (Milan Hlavačka, *Lidé v dějinách*. Novověk II, s. 27–29)

4.

Životní podmínky dělníků

...Životní úroveň dělníků stoupala s celkovým růstem životní úrovně ve městě. Ani rozsáhlá výstavba ale neodstranila nedostek bytů, a tak bylo nájemné v Ústí n. L. jedno z nejvyšších v celém Rakousku-Uhersku. Postupně se srovnaly rozdíly ve mzdách mezi dělnickými profesemi, kdy se horníci dostali na srovnatelnou úroveň s ostatními. Průměrná mzda havíře v roce 1905 činila asi 30 korun týdně, ceny životních potřeb v Ústí n. L. v té době ale patřily rovněž k nejvyšším v Rakousku-Uhersku včetně Vídně. (Kolektiv, *Dějiny města Ústí nad Labem*, s. 103)

Ceny životních potřeb:

Druh (1 kg nebo 1 litr)	Cena (koruna)
hovězí maso	1,66
vepřové maso	1,70
máslo	2,45
mléko	0,23
mouka	0,37
chleba	0,33
hrách	0,44
rýže	0,49
brambory	0,26
cukr	0,90
káva	4,62
cikorka	0,98
petrolej	0,46
uhlí	0,95
pivo	0,33
nájem za byt 2+1 ročně	550,00

5.

NÁŠ SMĚR A NÁŠ CÍL.

6.

August Bebel a počátky dělnického hnutí v severních Čechách

Navázání bezprostředního kontaktu českých a německých sociálních demokratů vyvolalo vlnu aktivit na Liberecku, kde se konalo několik společných česko-německých dělnických schůzí. Největší, s účastí tisíce osob, se konala 26. června 1870 v Liberci, o den později ve Svárově. Česko-německý dělnický tábor na Ještědu u Liberce se konal v neděli 7. srpna 1870. Vlastní přípravy byly komplikovány řadou faktorů. Počátkem července vyvrcholila perzekuce představitelů vídeňských sociálně demokratických spolků jejich obviněním z velezrady a z přípravy násilného převratu. V důsledku toho následovalo rozpuštění řady sociálně demokratických spolků, nebo jako tomu bylo v případě Liberce, kde došlo k definitivnímu zamítnutí stanov připravovaného Všeobecného dělnického spolku v Liberci. (...) Dle soudobých odhadů se sešlo na ještědském táboře na třicet tisíc účastníků, přičemž podíl národností byl přibližně srovnatelný. Vzájemný poměr českého a německého obyvatelstva v Čechách byl prvním bodem programu, ke kterému se vyslovilo šest řečníků. Zdůrazněn byl požadavek všeobecného volebního práva, všeobecná shoda panovala ve vyjádřeních o rovnosti národních práv.¹⁷ Jako k významnému mezníku a symbolu sociálně demokratického hnutí se k němu hlásili v pozdějších letech jak Němci, tak čeští sociální demokraté¹⁸, nebo se stal předmětem manipulace¹⁹ a polemik.²⁰ Vliv na organizování českého dělnictva mělo stále blízké Sasko. V Čechách kolem roku 1870 vznikají první dělnické spolky (Aš, Liberec, Ústí nad Labem, Praha). V tomto období při získávání zahraničních zkušeností a informací již dochází k významnější konfrontaci s jinonárodní kulturou.²¹

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se Ústecko stalo významným centrem ilegální činnosti sociálně demokratického hnutí. Přes ústecké přístavy vedla cesta pro pašování sociálně demokratické literatury, pravděpodobně tudy putovaly také ilegální stranické finanční prostředky. V září 1878 zachytila saská policie tři kufry socialistické literatury, které byly pašovány z Čech přes Ústí nad Labem. Jen na podzim 1879 zachytila policie u ústeckého knihkupce F. Hübla takřka sedmdesát výtisků českých a německých dělnických kalendářů, které byly určeny ústeckému dělnickému spolku.

17 Jiří Kořalka, Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku, Liberec 1956, s.202–204.

18 Josef Hannich: Erinnerungen. Ein Beitrag zu der Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung, Warnsdorf, s. 21–22 nebo Průkopníci socialismu u nás, Praha 1954, s. 50 a s.81.

19 Cyril Horáček: Počátky českého hnutí dělnického, Praha 1933, s. 62.

20 Např. čeští národní socialisté obvinili Němce z údajného neplnění daných slibů, viz J. Vojtěch: Před 50 lety a dnes, in: Naše hory, č.37, roč. .II., Liberec 17. září 1920.

21 K tomu např. Jana Macháčová: Prostředí drobného řemeslnictva v českých zemích v druhé polovině 19. století (analýza pamětí Václava Medka), in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí II., Praha 1998, s. 110–111.

